

a „színházcsinálásra” fókuszálva, ami különösen üdítően hat a hagyományosan redukált, a kontextusairól leválasztott szövegcentrikus megközelítéssel szemben.

A *kortárs magyar irodalom* című könyv több, mint egy jól megírt egyetemi jegyzet. Olvasása közben az az érzésünk, mintha a műfajmegnevezés valamiféle szerénységi toposz lenne, hiszen sokkal többet nyújt egy, a releváns szakirodalmon alapuló áttekintő összegzésnél (és ez sem könnyű feladat!): ez a könyv egy izgalmas értelmezési ajánlatrendszer, mely egy lényegében a jelen pillanatban megragadhatatlannak ható jelenségsorozat elbeszélésére tesz élvezetes és tanulságos kísérletet. Ha (engedve a műfajmegjelölésnek) mégis főként a didaktikai szempontokat nézzük, jelentős előny, hogy mind terjedelmi, mind intenzitásbeli szempontból alkalmas egy vagy két egyetemi félév kivételesen tartalmas „leveznélésére”. Fejezetei szorosan egymásra épülnek, a narratíva egységes, ugyanakkor a szövegtípusok mégsem homogének: áttekintések éppúgy szerepelnek benne, mint esettanulmányok, illetve mű- vagy diskurzus elemzések. A könyv idegen nyelven alkalmas lenne mind a nemzetközi hungarológusképzés irodalmi térfelének megsegítésére, mind a magyar irodalom népszerűsítésére. [*Debreceni Egyetemi*]

CSEHY ZOLTÁN

Embermentők és örültek az ellenállásban

BARTHA ÁKOS: *VÉRES VÁROS. FEGYVERES ELLENÁLLÁS BUDAPESTEN, 1944–1945*

Bartha Ákos neve nem ismeretlen azoknak, akik az 1945 előtti magyar szellemtörténet iránt érdeklődnek. Számos előtanulmánynak is tekinthető munka és egy Bajcsy-Zsilinszky Endréről írt monográfia után Bartha új kötete mérföldkő a téma kutatásának történetében. A munka apparátusa imponáló: nem kevesebb, mint 1837 (!) lábjegyzet tartozik a 423 oldalas műhöz. Bartha szinte minden elképzelhető és nem elképzelhető forrást felhasznál. Harminc különböző levéltári gyűjtemény mellett egy olvasásra is kimerítő hosszúságú bibliográfia is tanúskodik forráskeresési szorgalmáról. Ilyen mennyiségű anyag feldolgozása általában egy történelmi életmű csúcspontját jelenti: ehhez képest a szerző nem volt 40 éves, amikor kéziratát befejezte, és saját bevallása szerint „csak” négy évig kutatta a kötet témáját [amihez persze korábbi kutatásai szervesen kapcsolódtak].

Bartha választott témáját tágan értelmezte. Könyvének első 135 oldala ezéret nem a szorosabban vett fegyveres ellenállásról, hanem a kiugrási kísérletről és a magyar ellenállási mozgalmak igen színes előéletéről szól. Ezt követően alapvetően kronológiai és tematikus blokkokra bontva kerül tárgyalásra az ellenállás igencsak szövevényes története. Az elbeszélés nehézsége nyilvánvaló: a fegyveres és nem fegyveres ellenállás teljesen eltérő idő- és térkoordinátákban, valamint teljesen eltérő ideológiai csoportokban valósult meg. Bartha magabiztosan fonja az elbeszélés fonalát, és számos ponton új eredményekkel szolgál.

A történettudománnyal kapcsolatos elbeszélések visszatérő problematikája a források valóságához való sajátos viszonya. Másképp megfogalmazva: az a kérdés, hogy a történelmi dokumentumok arról szólnak-e, ami tényleg történt [a rankei megfogalmazás szerint „Geschichte, wie es eigentlich gewesen ist“], vagy arról, amit a dokumentumok készítői láttatni akarnak. Az ellenállás története ebből a szempontból az elbeszélési problémák állatorvosi lova. Hiszen 1945 előtt az eseményekről csak torz tudósíthattak a hatóságok, 1945 után pedig sokan sokféleképpen voltak érdekeltek abban, hogy saját tevékenységüket meghamisítsák. A pártállami diktatúra szintén sokféleképp volt érdekelt abban, hogy a dinamikus változó múltból mindig újabb elbeszélésekkel rukkolhasson elő. A rendszerváltás után is bőven maradt igény arra, hogy az ellenállás kérdéskörében ne csökkenjen a homály. Ez máig tart, hiszen a téma erősen átpolitizálódott, és ebben az értelemben ma sem jutott nyugvópontra.

Ebben az ideológiai és történettudományi aknamezőben kellett tehát Barthának biztos kézzel vezetnie az olvasót. Vállalkozása alapvetően jól sikerült: olyan kötetet tett le az asztalra, amely évtizedeken át megkerülhetetlen lesz a téma kutatóinak. Emellett pedig írása a sok tragédia mellett is szórakoztató olvasmány tud lenni. A kötetben tárgyalt abszurdításokra jó példa Zsabka Kálmán, aki szélsőjobboldali botrányhős, színész-rendező, antiszemita Turul-vezér, rongyos-gárdista, a politikai rendőrség besúgója, Szálasi Ferenc első pártjának tagja, „faji” alapon németellenes antifasiszta ellenálló – és akkor még csak 1944-ig jutottunk Zsabka ezt követően is fordulatokkal teli életútja jellemzésében. Nem Zsabka az egyetlen, akiről az olvasóban felmerül az érintett ki- és beszámíthatóságának kérdése. Sőt, Bartha elbeszélésének főszereplőiről sok minden elmondható, de az általában nem, hogy többségük valamilyen korán kikristályosodott politikai világnézet intranszigiens harcosa lett volna. Voltak ilyenek is, azonban a többség finoman fogalmazva is összetettebb okokból vállalkozott élete kockáztatására. Hús-vér emberek voltak, és ez a történetekből maximálisan ki is olvasható. Vannak viszont olyan szereplők is, akiknél az abszurd fordulatok dacára is találni logikai kapcsokat. Így például a szocdemből kommunistává váló, majd a nyilas mozgalomban 1939-ben főkerületvezetői pozícióban is tevékenykedő Párkányi Istvánt 1944-ben az ellenállásban találjuk, nem is akárhol, az Atzél Endre és Dudás József által vezetett fegyverszüneti delegáció tagjaként. Számára nem volt ellentmondás abban, hogy 1938-ban a Hűség Házában értéktöbbslet-semináriumot tartott Marx Tőke című művéből, majd 1944-ben a Vörös Hadsereggel történő egyesülést propagálta. Párkányi konzekvens volt, mert a marxi gazdaságfilozófia vezette döntéseit minden egyes lépésénél [amit a nyilasok is messzemenően akceptáltak] – éppen ezért sem kerülhetett be 1945 után az ellenállás pantheonjába. Párkányi azonban tudott módosítani nézetein [ezt Bartha hely hiányában nem tárgyalhatta]. Hiába lett kommunista párttag 1945 után, „trockista iratok rejtegetése” miatt 1952-ben másfél évre internálták. Véltetően ezen élményei vezethették arra a felismerésére, amit az ÁVH besúgói is feljegyeztek, nevezetesen, hogy „az igazi Szovjetunió... nem más, mint egy nagy koncentrációs tábor”. 1945 előtt ezt nem így képzelte el.

Az ellenállás története más szempontból is tele van abszurdításokkal. Például amikor Beregyfő Károly, Szálasi későbbi honvédelmi minisztere saját lakását adja át hazafias alapon a Wesselényi-lövészegyesületnek, amelyikről kérlelhetetlen jobboldaliságot feltételez – ami igaz is volt ugyan, csak éppen úgy, hogy a Wesselényi-lövészegyet

németellenes fegyveres ellenállásra készült, ugyanazon a jobboldali alapon, mint ami alapján Beregfy a zsidókat gyűlölte. Hasonlóan abszurd szituáció lehetett, amikor 1944. október 15-én a nyilas Görgey Vince a hatalomátvétel körül serénykedett, miközben apja, a „turáni” nézeteket valló vitéz Görgey György vezérőrnagy pedig eszmetársaival a Kormányzó védelmére készült.

Eléggé elszomorító tapasztalat, hogy a kötetben szereplő ellenállók közül azok, akiknél kimutatható valamilyen ideologikus szál, az általában nem a demokrácia meggyőződéses harcosainak gondolatait adja vissza. Ellenkezőleg, a magyar antifasiszta ellenállók közül a politikailag motiváltak többsége „faji” alapon volt antifasiszta, azaz németellenes. Bartha kötetét olvasva döbbenetes újra és újra azt tapasztalni, hogy az effajta – ízlés szerint rasszistának vagy fajvédő jellegűnek nevezhető – magatartás mennyire elterjedt volt a magyar társadalomban (és ez egyébként jelenünk sok jelenségéhez is érdekes adalék). Épp ezért is meglepő, amikor Bartha a konzekvens fajvédelmet Bajcsy-Zsilinszky esetében 180 fokos fordulatnak nevezi. Valójában szó sincsen itt fordulatról. Hiszen Bajcsy-Zsilinszky soha nem állította azt, hogy a magyarságnak a német néppel vagy akár csak a magyarországi németiséggel sorsközösségszerű szimbiózisban kellene élnie. Ellenkezőleg: konzekvens volt, és jellemző rá, hogy meggyőződését régi kedves tanítványának és harcostársának, Endre László későbbi belügyi államtitkárnak és a deportálások első számú felelősének is megpróbálta továbbadni. Bajcsy-Zsilinszky minden bizonnyal nem azért csalódott Endrében, mert az antiszemita volt, hanem azért, mert fajvédelmi koncepcióját a németek irányába nem érvényesítette.

A fegyveres ellenállásról igen sokféle megközelítésben lehet beszélni. Lehet vizsgálni azt, hogy az mennyiben hátráltatta az ellenséges felet. Bartha több ponton utal arra, hogy ezen a téren történelmietlen volna olyan dolgokat számonkérni a magyar ellenállóktól, amire a francia vagy az olasz ellenállás sem volt képes: utóbbi országokban a sokkal hosszabb ideig tartó megszállás dacára sem születtek a háborút alapvetően befolyásoló ellenállási győzelmek. A magyarországi német hadvezetés a fegyveres ellenállásnak még a létezését is alig érezte – leszámítva persze azt a tapasztalatot, hogy a kiugrási kísérlet után a fegyverrel rendelkező honvédek elképesztően magas számban próbálták magukat kivonni a fegyveres harcból, több-kevesebb sikerrel. A nyilas erőszakszervezetek nyilván többet konfrontálódtak ezzel a kérdéssel, azok pedig, akik életüket tették kockára, az 1944-es év utolsó hónapjait végig fegyveres ellenállóként élhették át. 1945 után az ellenállás egyfajta legitimációs jogalappá vált, amiből az is következett, hogy olyanok is élni kívántak vele, akiknek közülük sem volt hozzá, mások pedig akkor sem minősülhettek ellenállónak, ha egyébként fegyverrel harcoltak a nyilas rendszer ellen.

A monográfiában részletes bemutatásra kerül a zsidó ellenállás, Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai, azaz a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, a kisegítő karhatalom, valamint a kommunista ellenállás története. Mondanom sem kell talán, utóbbinak volt a legkisebb szerepe, és azon belül sem a moszkvai vonalhoz hű csoportok vállalták a fontosabb szerepet.

Biztosan állíthatjuk, hogy ma Bartha ennek a témakörnek a legjobb ismerője. Éppen ezért sajnálatos, hogy többször előfordul, hogy valamilyen kérdésben az olvasók kétségei között hagyja – holott ha valakinek, akkor legalább neki kellene tudnia

eldönteni, hogy az általa közölt és egymással össze nem egyeztethető adatok közül mi igaz. Ilyen az az állítás, amely szerint a budapesti biztonsági rendőrség létszáma 30 vagy 300 fő [az egyik állítás forrása maga a budapesti biztonsági rendőrség vezetője, a másiké Szita Szabolcs kötete, ahol azonban nem a budapesti, hanem az összes német biztonsági rendőrről vonatkozóan szerepel az, hogy 200-300 fő lehetett a létszámuk], vagy hogy „egyes adatok szerint” március 19-én itt vagy ott is történt ellenállás. A másik súlyos probléma a téma szakirodalmával kapcsolatos. Nyilván az idő rövideje miatt a szerzőnek nem volt módja arra, hogy a szakirodalomban szereplő állításokat és megfogalmazásokat minden esetben ellenőrizze. Azonban több példa is arra int, hogy a szakirodalom helyett célszerűbb volna visszamenni az alapokig. Másképp megfogalmazva: ebben a témában sajnos a szakirodalomban szereplő és konszenzuálisnak tűnő állítások zöme is ellenőrzést igényel. Példa lehet erre a kormányzó útimarsallja, Brunswik altábornagy, akiről a kötetben az áll, hogy a Gestapo szolgálatában állt. Ezt az állítást mások is leírták [sajnos én is egy korábbi művemben], az állítás alapvetően Ujszászy Istvánra és Edelsheim-Gyulai Ilonára vezethető vissza. Az ügy ellenőrzése azonban úgy tűnik, hogy legalábbis árnyalja az ügynökvádat. Egyrészt nagyon nem mindegy, hogy Brunswik a kiugrás előtt vagy a kiugrás után állt a Gestapo szolgálatában. Arra, hogy ezt a kiugrás előtt tette volna, semmilyen német adat sincsen, de még csak olyan kiszivárgott adat sincs, amelynek szivárogtatásával Brunswikot lehetne gyanúsítani. Ezzel szemben viszont Brunswikot is letartóztatták, a Gestapo 1945. március 2-ig fogságban tartotta, a nyilas hatóságok pedig 1945. január 18-án megfosztották rendfokozatától. Mindez éppenséggel nem arra utal, hogy már a kiugrás előtt a németeknek dolgozott volna. Edelsheim-Gyulai Ilona is csak azt írja róla emlékirataiban, hogy egy pletykafészek volt, és érthetetlen számára az, hogy egyáltalán szabadon engedték. Ujszászy pedig azt írta róla, hogy „bizalmasan tájékoztatta a német követséget a kormányzóságon történekről”. Utóbbi kijelentés azonban tartalmi vizsgálat nélkül értékelhetetlen [Brunswiknak hivatalból is érintkeznie kellett a német követséggel], pláne hogy Ujszászy ugyanazzal a lendülettel egy csomó olyan személyt is ügynöknek nevez, aki biztos nem volt az.

Sajnos néha igencsak kérdőjeles szavatosságú munkák is problémamentes forrásként jelennek meg, például amikor Gosztonyi egy 1984-es írására hivatkozva Bartha azt állítja, hogy a kommunisták között „jó tucatnyi” német ügynök dolgozott. Gosztonyinak erről a kérdésről csak bementéses alapon volt információja, amit nyugodtan nevezhetünk már tévesnek, mint ahogyan Korom Mihály azon állítása is abszurd, hogy Horthy a zsidók védelme miatt maradt Budapesten a kiugrás idejében. Pintér István egy 1965-ös *Népszabadság*-cikkből azt állította, hogy a német fél előre ismerte a proklamációt és annak időzítését. Egy komoly történeti munka azonban nem engedheti meg azt, hogy ellenőrzés nélkül átvesz egy ennyire fontos állítást – ami egyébként semmilyen más forrással nem igazolható, így végső soron azt sem tudjuk, hogy Pintér mi alapján állította ezt.

Meghökkenítő egy lapon egymás után egyszerre azt állítani, hogy a nyilasoknak jelentős bázisa volt a tartalékos tisztek körében, és azt, hogy a tisztikarnak maximum 5%-a tekinthető a Szálasi-kormány hívének. Bartha a téma első számú szakértőjeként jobban tette volna, ha ezekben az ügyekben maga is állást foglal, és nem elégszik meg annyival, hogy kétségesnek ítélt adatokat kommentár nélkül közread.

Bartha utal arra, hogy Magyarország megszállása „kalkulálhatóan jelentős német haderőt” köthetett le, és ezért lehet, hogy ezt a szövetségesek kiprovokálták. Ezt a hipotézist ugyan semmi sem támasztja alá, azonban érdemes lett volna megjegyezni, hogy még ha így is lett volna, a szövetségesek kalkulációja csúnya kudarcnak bizonyult, ugyanis a német megszállás nem csapatokat kötött le, hanem 950 ezer német oldalon mozgósított honvéddel és további kétszázezer SS-be sorozott magyar állampolgárral növelte a német haderőt.

A kiugrási kísérlet kapcsán írtak mutatják, hogy Bartha számára kevés volt az idő a feldolgozott óriási anyag megfelelő szintetizálásához. Állítása szerint Horthy azon döntése, hogy a proklamációt egy munkaszüneti napra helyezte át, nagyban hozzájárult annak kudarcához. Ez lehet, hogy így van, de a bizonyítással Bartha adós marad. A VI. hadtest csapatait nem, hanem csak legszűkebb parancsnoki törzsét vitték a kiugrás napja előtt Budapestre, így az az állítás, hogy a hadtest zömének Horthy rendelkezésére kellett volna állnia, téves: a hadtest seregtestei a tervek szerint is a Kárpátokban maradtak volna. Arra a kérdésre, hogy a kiugrás jobban sikerülhetett volna, ha Horthy Husztra utazik, Bartha egyértelmű nemmel válaszol, és ezt azzal indokolja, hogy ez azonnali német intervenciót vont volna maga után. Erre az állításra viszont nem ad meg forrást, a hungarista napló anyagából viszont tudnia kell, hogy Veessenmayer éppenséggel örült volna, ha a Kormányzó elmegy: „bár megtenné” – volt a válasza Szálasinak, amikor az említette, hogy ebben nem kellene őt megakadályozni.

Nyilván a sietség okozta, hogy Bartha egy bekezdésben egyszerre teszi meg Zehender Standartenführert és von dem Bach-Zelewski Obergruppenführert a kiugrás előkészületei irányítójának, illetve parancsnokának (valójában Zehender ebben a történetben csupán alárendelt szerepet játszott). A Siegfried vasúti ágyúkból a németek egyet sem irányítottak Budapestre, helyette viszont Karl típusú löveget igen [bár kérdéses, hogy ez be is érkezett-e]. Utcai harcokhoz viszont egyik sem volt használható, mert ezek a lövegek erődök leküzdésére készültek. A kiugrás megakadályozására sem a 109., sem a 110. páncélosdandár nem volt bevethető, mert ekkor ezek már a debreceni csatában harcoltak. Nem volt bevethető a 277. és a 326. népi gránátos hadosztály sem, és ezek nem is a főváros közelében állomásoztak, ráadásul csak nevükben voltak hadosztályok, ezen felül pedig nem rendelkeztek járművekkel sem, így még azt a néhány száz katonát sem lehetett bevetni, aki ezekhez a kiképzőkeretként működő csapatokhoz tartozott. Október közepén a német erők száma nem félmillió fő volt, hanem kevesebb, mint fele ennyi. Veress Lajos vezérezredes éppenséggel nem tett semmilyen kísérletet az átállásra, ehelyett minden biztosítás nélkül visszavonult.

Mindezek a tévedések jelentőségükben eltörpülnek ahhoz a hatalmas munkához képest, amit a szerző elvégzett. A munka minőségéhez viszont méltatlan a kötet borítójának hatásvadász jellege. Azon ugyanis éppenséggel egy szélsőjobboldali újság 1944-es katonahőse látható – tehát egy olyan személy, akinek elvileg semmi köze sincsen az antifasiszta ellenálláshoz, leszámítva azt, hogy miatta is kellett ellenállni. Nem tudom, ki választotta ezt a motívumot, de ez a könyv van annyira úttörő, hogy egy, témáját nem semmibe vevő borítót is megérdemelt volna. [Jaffa]

UNGVÁRY KRISZTIÁN

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.